

L'experiència de Terra Lliure (1978–1995): limitacions i contradiccions d'una temptativa d'aportació catalana al projecte anticolonial

PEDRO ÁLVARO HERVALEJO SÁNCHEZ

Euskal Herriko Unibertsitatea (Espanya)

<https://orcid.org/0000-0002-5826-4258>

Presentació: 2 març 2023 | Acceptació: 11 jul. 2023 | Publicació: des. 2023

Citació recomanada: Hervalejo Sánchez, Pedro Álvaro. 2023. «L'experiència de Terra Lliure (1978–1995): limitacions i contradiccions d'una temptativa d'aportació catalana al projecte anticolonial». *Dictatorships & Democracies. Journal of History and Culture* 11: 121–152. doi: <https://doi.org/10.7238/dd.voi11.418112>.

Resum: Aquest article, a partir de l'anàlisi d'elements ideològics, estratègics i discursius de l'organització armada independentista Terra Lliure, proposa situar-la com un intent d'aportació catalana a la lluita anticolonial global. La investigació examina quins elements constitueixen el nucli del projecte polític de Terra Lliure, quines limitacions estableix per adaptar el paradigma dels moviments d'alliberament nacional al seu context i quines contradiccions apareixen en el procés. El treball utilitza principalment fonts primàries generades per la pròpia organització, que complementa amb entrevistes a alguns dels seus membres.

Paraules clau: Terra Lliure, violència política, tercermundisme, colonialisme, nacionalisme

The Terra Lliure experience (1978–1995): limitations and contradictions of an attempt to contribute to the anti-colonial project from Catalonia

Abstract: This paper, through the analysis of key ideological, strategic and discursive features of the pro-independence armed organisation Terra Lliure, proposes to consider it as an attempt to contribute to the global anti-colonial struggle from Catalonia. This research examines those elements that make up the core of Terra Lliure's political project, what limitations it establishes to adapt the national liberation movement paradigm to its context, and what contradictions appear in the process. This work mainly uses primary sources produced by the actual organisation, combining them with interviews with some of its members.

Keywords: Terra Lliure, political violence, third-worldism, colonialism, nationalism

Introducció

L'onada descolonitzadora que va seguir la Segona Guerra Mundial fou un procés molt divers, que es va desenvolupar a la llum d'una gran varietat

d'ideologies i contextos al llarg de tres continents. En una part notable —si no en la majoria d'aquestes experiències— pren un paper central un nou tipus d'actor polític en conflicte amb les potències imperials: el moviment d'alliberament nacional. Tan diversos com els mateixos processos de descolonització, aquests moviments d'alliberament nacional van esdevenir referents per a una part de l'esquerra occidental de tradició marxista, en particular per a aquella més decebuda amb el paper de la Unió Soviètica. Apareix, així, la proposta política del tercermundisme, que, segons Nash (2003, 95),

can be defined roughly as the political theory and practice that saw the major fault-line in the global capitalist order as running between the advanced capitalist countries of the West and the impoverished continents of Africa, Asia and Latin America, and saw national liberation struggles in the Third World as the major force for global revolution.

Es pot entendre el tercermundisme com una dualitat de perspectives, «an ideology of the Third World and an ideology about the Third World» (Nash 2003, 95). A un costat hi havia qui es plantejava la lluita fins a les darreres conseqüències al Tercer Món, com era el cas d'Ernesto *Che* Guevara (1967) quan establia l'objectiu d'aconseguir que «dos, tres, muchos Vietnam florecieran en la superficie del globo». A l'altre hi havia els agents anticapitalistes dels països occidentals, que arribat el moment de màxim desgast dels seus estats, s'haurien d'unir a la revolució global. Però, mentre que al Tercer Món els moviments d'alliberament nacional es llançaven a un violent esforç comú, a Occident els seus partidaris es podien limitar a una posició més còmoda de solidaritat i suport. El paradigma tercermundista planteja una asimetria estratègica, «the unequal contract at the heart of Third Worldism» (Nash 2003, 112).

Tanmateix, la creació i desenvolupament dels moviments d'alliberament nacional d'Àfrica, Amèrica i Àsia va ressonar d'una forma particular entre els nacionalistes sense estat de l'Europa occidental. La segona meitat del segle xx fou un moment d'autèntica revifalla per a aquests nacionalismes (Núñez 2007; Coakley 1992). Noves generacions d'activistes seguien amb atenció lluites com les del Front d'Alliberament Nacional algerià, el Viet

Minh vietnamita o el Moviment 26 de Juliol cubà. A partir de les dècades del 1950 i 1960, aquestes noves generacions van liderar un seguit d'experiències inspirades en major o menor grau pels moviments d'alliberament nacional al Tercer Món. Sovint en ruptura total o parcial amb tradicions polítiques prèvies, aquesta mena de rèplica europea a l'onada descolonitzadora representà un desafiament al contracte desigual tercermundista. Experiències com les d'ETA al País Basc, l'IRA Provisional a Irlanda o el FLNC a Còrsega no es plantegen com a formes de suport a les lluites anti-colonials, sinó com a expressions pròpiament europees d'alliberament nacional. A l'Estat espanyol, el context de la dictadura franquista —amb la seva repressió militaritzada, els estats d'excepció, les seves polítiques agressives de construcció nacional— estimulà l'aparició d'aquest tipus de fenòmens (Rubiralta 1997).¹

No existia, però, un model adaptable de moviment d'alliberament nacional esperant a qui el volgués aplicar. El context econòmic, social, polític i fins i tot geogràfic d'Europa presentava les seves pròpies dificultats i riscos. El camí implicava assumir determinades limitacions i inevitablement portava a caure en contradiccions. Aquest article posa el seu focus en un d'aquests intents d'adaptar, en un context occidental com és el marc dels Països Catalans, el concepte de “moviment d'alliberament nacional”. Es tracta de l'experiència de l'organització armada catalana Terra Lliure, des de les seves primeres activitats, l'any 1978, fins a la seva autodissolució definitiva, l'any 1995.

Existeix una notable manca de literatura acadèmica sobre Terra Lliure, sense encara cap estudi monogràfic que se n'ocupi de manera completament exhaustiva, detallada i rigorosa. Gran part del que s'ha escrit sobre Terra Lliure pertany a l'àmbit periodístic o divulgatiu. Això inclou notícies als mitjans de comunicació, assaigs (Bassa 2007a; Malló 2005), documentals (Gispert et al. 2008; Bassa 2007b; Solé 2007) i publicacions dels seus antics membres (Pelegrí 2013; Sastre et al. 2013; Bentanachs 2003; Fernández 1986). En conjunt, representa un volum de material notable,

1 En aquest sentit, també s'ha de tenir en compte que l'ús de la violència política fou una eina molt habitual en l'esquerra revolucionària a l'Estat espanyol durant els darrers anys del règim franquista i els primers del nou règim constitucional (Aparicio 2021).

que, d'una banda, permet la reconstrucció d'una crònica prou completa del fenomen, i, de l'altra, en proporciona una aproximació des de les motivacions i les perspectives ideològiques dels seus protagonistes.

En l'àmbit més estrictament acadèmic, es poden trobar els treballs de Vilaregut (2021, 2004), centrats en una contextualització històrica, social i política de Terra Lliure i en els factors que l'allunyen de ser una «organització armada homologable a altres experiències com l'IRA o ETA». Muro i Vall-llosera (2016) han publicat una anàlisi en profunditat de les causes de la dissolució de Terra Lliure, subratllant la importància decisiva de la feblesa interna de l'organització sumada a altres factors polítics externs i a l'acció policial. En conjunt, es tracta d'enfocaments basats a trobar explicacions a la manca d'arrelament social i polític de Terra Lliure i que presten especial atenció a la pràctica armada de l'organització en relació amb el seu context.

El present article proposa una aproximació diferent al fenomen de Terra Lliure, més centrada en els textos que recullen el seu projecte polític que no pas en les seves accions armades. Per projecte polític, aquest article entén tant el marc ideològic de l'organització, que determina la visió que tenia del món, com la seva estratègia, enfocada a la consecució dels objectius polítics que es va proposar. El que es procurarà determinar és si aquest projecte, tenint en compte la modèstia de la seva escala, constituí una aportació catalana al projecte anticolonial o si es va veure desdibuixat per les seves limitacions i contradiccions.

Seguint criteris d'economia de l'espai, aquest article organitza la seva anàlisi en tres blocs diferenciats. En primer lloc, s'estableix el *nucli* del projecte polític de Terra Lliure com a aportació al projecte anticolonial global. És a dir, es presenten els elements que poden constituir aquesta aportació. En segon lloc, s'identifiquen les limitacions que estableix la mateixa organització al seu projecte, en l'esforç d'adaptar-lo al seu context. Finalment, l'article subratlla les contradiccions que apareixen quan sembla que l'organització no compleix les seves pròpies limitacions.

La recerca s'ha basat fonamentalment en documentació generada per la mateixa Terra Lliure. La majoria dels textos més rellevants de l'organització es troben convenientment publicats en el recull editat per Usall (2000), una eina molt útil per a qualsevol aproximació a la qüestió. Tam-

bé s'ha utilitzat la documentació inclosa en les caixes 74 i 75, dedicades a Terra Lliure, de l'arxiu del PSAN al CEDOC de la Universitat Autònoma de Barcelona. S'hi pot trobar una col·lecció quasi completa del butlletí de l'organització *Alerta*, així com els seus comunicats de premsa i els escrits dels seus presos. De manera complementària i per donar un component més personal a les fonts, també s'han realitzat entrevistes als antics militants de Terra Lliure Carles Benítez, Jaume Palou, Carles Sastre i Josep Musté.

De Bandung a Barcelona: Terra Lliure al centre de la materialització de la idea d'un moviment d'alliberament nacional català

Només tres anys separen la Conferència de Bandung i l'arribada de la idea que calia un moviment d'alliberament nacional als cercles nacionalistes catalans entre l'exili i la clandestinitat del franquisme. El procés per materialitzar el concepte, però, fou llarg i desordenat. La seva reconstrucció és possible gràcies a les investigacions realitzades fins avui (Buch 2021; Rubiralta 2021; Ferré & Rubiralta 2019; Buch 2010; Botran 2007; Rubiralta 1988), que dibuixen una genealogia que arrenca amb el text *Justificació de Catalunya*, de Josep Armengou, l'any 1958, i les aportacions d'Antoni Cardona, Amadeu Oller i Joaquim Juanola des de l'exili. De la generació de nacionalistes catalans que havien viscut la Guerra Civil en primera persona, el fil segueix cap a les noves generacions de militants que entren al llarg de la dècada dels seixanta al Front Nacional de Catalunya. Obra d'aquests joves és la «revolució teòrica» (Ferré & Rubiralta 2019), que replantejarà el nacionalisme català hereu del separatisme anterior a la Guerra Civil sobre unes bases marxistes —també al caliu del Maig francès i dels seus valors, lligats al sorgiment de la nova esquerra— i ben receptives als nous vents que bufaven del sud global. Així, el 1969 neix el Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, el PSAN.

Aquí el fil s'embolica. L'aposta inicial del nou partit fou la d'arrelar en el moviment antifranquista i de participar activament en els seus espais unitaris. Així doncs, «estructurà fronts de lluita: barris, comarques, ensenyants, sindical, joves i universitat» (Buch 2010, 81). Un sector crític s'oposà al que considerava seguidisme del partit dominant de l'antifranquisme català, el PSUC. El 1974 s'acabà escindint i prengué el nom d'inspi-

ració irlandesa PSAN-Provisional (Buch 2010, 82-83, 114). Amb una capacitat limitada per la repressió franquista, el nou PSAN-P (1976) plantejà «la necessitat d'un poder militar», idea llavor del que després seria Terra Lliure. El 1979 el partit nord-català Esquerra Catalana dels Treballadors es fusionaria amb el PSAN-P i donaria lloc a IPC (Independentistes dels Països Catalans).²

Paral·lelament, dues organitzacions nascudes el mateix 1969, també en entorns propers al Front Nacional de Catalunya, sí que havien optat pel camí de la lluita armada. Són el FAC (Front d'Alliberament Català), i EPOCA (Exèrcit Popular Català). Tant el FAC (Manté 2009) com EPOCA (Falguera 2014; Dalmau & Juvillà 2010) han estat objecte de publicacions relativament recents, que cal situar entre la historiografia i la divulgació. També existeixen testimonis d'exmilitants d'ambdues organitzacions: Àlvar Valls (2014) per al cas d'EPOCA i Jordi Vera (1985) per al del FAC. En la línia del balanç que fa Viñas (2021), hem de dir que cap d'aquestes dues experiències armades, esgotades cap a finals de la dècada dels setanta, arribà a consolidar un projecte polític sòlid. EPOCA per manca de voluntat: bevia de la tradició de lluita armada nacionalista catalana prèvia a la Guerra Civil. No es considerava un agent polític *per se*, sinó «embrió del futur Exèrcit de Catalunya [...] que [...] no havia d'actuar si no era, arribat un moment d'inflexió, a petició de l'autoritat civil catalana» (Valls 2014, 204-205). El FAC emprà a vegades un llenguatge d'inspiració maoista i tercermundista, però els cops repressius, combinats amb la manca de cohesió ideològica interna, no li permeteren anar més enllà. Només amb l'experiència de Terra Lliure es combinaria la pràctica de la lluita armada amb un projecte polític definit i coherent, i tot plegat prendria la forma d'un moviment d'alliberament nacional.

2 Tot i que escapa als propòsits i a l'objecte d'estudi del present article, val la pena assenyalar la manca de treballs dedicats al PSAN-Provisional. El mateix es pot dir de l'ECT (Esquerra Catalana dels Treballadors) i del partit resultat de la seva fusió el 1979 amb el PSAN-P: Independentistes dels Països Catalans. Els primers anys del PSAN es troben ben documentats gràcies principalment a la tesi doctoral de Buch (2010) i al complet article de Ferré i Rubiralta (2019). Fins i tot la fins ara poc estudiada Catalunya Lliure, candidatura electoral i després partit impulsat pel PSAN a finals dels anys vuitanta, compta amb un capítol (Geniola 2021) al llibre *Història de l'Esquerra Independentista*, coordinat per Carles Viñas. Però el fil que lliga PSAN-P, ECT i IPC continua representant un buit que la historiografia del futur haurà d'omplir.

Abans d'entrar a delimitar quin és el nucli de l'aportació en clau anti-colonial del projecte de Terra Lliure, convé dibuixar una panoràmica del seu recorregut polític. L'organització començà a actuar l'any 1978 amb el nom d'Arxiu, sense donar-se a conèixer públicament. L'any 1979 estigué implicada en els primers incidents de volada considerable, amb les morts dels seus militants Martí Marcó, abatut a trets per la Policia Nacional, i Fèlix Goñi, per l'explosió prematura d'un artefacte que havia de col·locar. El 1981 l'organització es presentà públicament amb el nom de Terra Lliure i amb el seu primer document, *Crida de Terra Lliure*. Els tres anys següents veurien un augment de l'activitat armada de l'organització, però també de la seva producció política. L'any 1984 publicà una més extensa *Declaració de principis* i començaria a emetre el butlletí *Alerta*.

Terra Lliure continua augmentant el volum de les seves accions armades —arriba al seu sostre entre els anys 1987 i 1988—, però ha d'afrontar la creixent inestabilitat en el seu referent polític, l'MDT (Moviment de Defensa de la Terra). A la divisió en dos blocs de l'MDT, efectiva des del 1987, s'hi sumen els efectes negatius de l'acció armada d'ETA a Catalunya. Els tres documents publicats per Terra Lliure després de la seva tercera assemblea, el 1988, marquen probablement el màxim desenvolupament del seu projecte ideològic i estratègic. Els esdeveniments, però, s'anirien precipitant: el 1989 la divisió de l'MDT es contagia a la mateixa Terra Lliure, que es fractura en dos faccions.

Conegudes com a Terra Lliure - III Assemblea i Terra Lliure - IV Assemblea, cap de les dues duraria gaire. La IV Assemblea s'acabaria autodissolent el 1991, després d'un procés de converses amb l'Estat mediatades per Esquerra Republicana de Catalunya. La III Assemblea, molt afeblida, rebria el cop definitiu amb l'Operació Garzón el 1992. Així, l'11 de setembre de 1995 posaria punt final al seu recorregut. Terra Lliure deixava un balanç de més de 250 accions armades, la majoria atacs amb artefactes explosius, amb el resultat d'una víctima mortal i desenes de persones ferides. En total va perdre quatre dels seus militants, tres d'ells com a resultat d'explosions accidentals. Els seus darrers presos foren indultats l'any 1996 a conseqüència de l'autodissolució de l'organització.

Fet aquest recorregut telegràfic per les principals fites de l'experiència de Terra Lliure, convé tornar a posar el focus en la segona meitat dels anys

ruitanta. És en aquest moment que es pot considerar que, amb les limitacions i contradiccions que s'assenyalen més endavant, la idea d'un moviment d'alliberament nacional portat al context català s'havia materialitzat. Quatre elements ideològics i estratègics formaven el nucli d'aquesta realitat: la concepció de la divisió del món capitalista entre un centre i una perifèria, escenari de disputa entre l'imperialisme i l'antiimperialisme; la caracterització dels estats espanyol i francès com a projectes imperialistes respecte als Països Catalans; la creació d'un moviment d'alliberament nacional català amb la lluita armada com a motor clau.

Ideològicament, Terra Lliure era hereva de les principals aportacions del PSAN i el PSAN-P. Per superar tant l'alienació de classe com l'alienació nacional o cultural,³ la solució ja proposada pel PSAN i recollida per Terra Lliure seria l'estat independent i socialista dels Països Catalans, representat simbòlicament per l'estelada amb l'estel roig. El projecte s'insereix a una visió del món fonamentada en la lluita entre l'imperialisme i les forces que s'hi oposen. Ja a la *Declaració de principis* del 1984, l'organització caracteritza l'imperialisme com una estratègia del capital per superar les seves contradiccions fonamentals, mitjançant «l'extensió a zones perifèriques (zones subdesenvolupades) en les quals la taxa de benefici sigui més alta [...], efectuant un intercanvi desigual». Així, «en aquest estadi», el del capitalisme que segueix l'època de creixement de després de la Segona Guerra Mundial, «la contradicció entre centre i perifèria va creixent: i allò que pel centre suposa desenvolupament, per la perifèria vol dir desenvolupament del subdesenvolupament» (Usall 2000, 39–40).

Més enllà de la concepció leninista de l'imperialisme com a resposta del capitalisme a les seves contradiccions, el llenguatge del text mostra una influència clara de la teoria de la dependència i l'enfocament del sistema-món.⁴ L'esquema centre-perifèria reapareix en els textos de Terra

3 Una anàlisi més profunda del concepte “alienació nacional” i les seves implicacions teòriques supera els propòsits del present article, però val la pena assenyalar que el terme ja l'havia plantejat Armengou (Ferré & Rubiralta 2019, 209) i sembla provenir de Fanon (Ndlovu 2017).

4 *Desenvolupament del subdesenvolupament* és el títol de l'obra clau d'Andre Gunder Frank (1966), un dels pensadors que liderà el desenvolupament tant de la teoria de la dependència com de l'anàlisi del sistema-món. Com és ben conegut, la darrera agafà força com a paradigma a les ciències socials als anys setanta amb les aportacions d'Immanuel Wallerstein, Giovanni Arrighi i Samir Amin, entre d'altres.

Lliure al llarg dels anys, així com del seu col·lectiu de presos (Usall 2000, 162-163, 246-247).

Terra Lliure analitza més detingudament el procés cap a la creació del que esdevindria la Unió Europea, particularment en el context posterior al 1986, any de l'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea i de la signatura de l'Acta Única. En el marc de la seva tercera assemblea, l'organització dedica a aquesta qüestió una secció del segon document i tot el tercer document, aquest darrer amb el títol d'*Europa: nova realitat, i la nova revolució industrial*.

Terra Lliure es declara frontalment en contra del que identifica amb el binomi «CEE-OTAN», rebutjant el que anomena «militància atlantista de CiU» i realitzant una crítica al concepte “europeisme”, el qual identifica com a «discurs dominant» que amaga els interessos econòmics del capital europeu i el projecte imperialista dels seus estats:

L'evolució de l'Europa Occidental està íntimament lligada al model d'acumulació capitalista, les transestatals i la concentració de capital; també ho està als processos de descolonització relativa posteriors a la Segona Guerra Mundial i al qüestionament de l'hegemonia dels Estats Units. (Usall 2000, 161)

De la mateixa manera, caracteritza el procés d'integració europea com una maniobra en clau neocolonial i de recuperació de pes geopolític:

[...] El concepte d'Europa com a projecte polític no sorgeix a partir d'un criteri de solidaritat altruista, sinó sobretot per la necessitat dels vells estats imperialistes europeus de no continuar perdent la part de domini que encara mantenen al món. [...] És l'instrument que pot permetre al capitalisme europeu de reagrupar les seves pròpies forces per tal de recuperar la iniciativa i afermar la seva consolidació com a potència mundial. (Usall 2000, 171-172)

En definitiva, Terra Lliure planteja una anàlisi del procés d'integració europea prou coherent amb la perspectiva tercermundista de les relacions internacionals, sense mencionar la Unió Soviètica ni els països de l'Europa oriental. L'organització armada, però, no resta valor al marc europeu, sinó que el planteja com a marc on cal incidir, amb «un rebuig i

a un combat ideològic també d'aquestes noves estructures de poder que els nostres opressors s'estan creant» (Usall 2000, 173). A més, Terra Lliure proposa una visió pròpia d'Europa en sis punts:

1. L'Europa lliure dels pobles lliures.
2. L'Europa solidària envers les pròpies nacions europees i les seves cultures, així com les de la resta del món.
3. L'Europa respectuosa del medi ambient i garantidora dels drets elementals de l'home.
4. L'Europa progressista i garantidora del benestar social i per damunt dels interessos productivistes.
5. L'Europa antiimperialista i solidària amb l'emancipació i el benestar i la convivència de tots els pobles.
6. L'Europa respectuosa de totes les cultures i fomentadora d'una àmplia cultura popular i lliure dels seus ciutadans. (Usall 2000,174)⁵

Lògicament, l'organització integra els qui identifica com els seus principals oponents, els estats espanyol i francès, dins el bloc del centre imperialista. Sobre el «projecte imperialista de l'Estat espanyol», el defineix com a «procés, partint d'una situació d'ocupació militar, [que] té dos aspectes bàsics: desintegració, amb pèrdua de consciència nacional, i substitució de la cultura nacional per la cultura hegemònica de l'Estat». Li atribueix l'objectiu fonamental d'«explotar els diferents pobles treballadors oprimits i poder-ho continuar fent amb la màxima eficàcia i les màximes garanties de continuïtat» (Usall 2000, 43, 45). La crítica a l'imperialisme espanyol seria una constant en els textos de l'organització armada i agafa dimensió històrica amb el rebuig de les commemoracions estatals del Quinto Centenario del Descubrimiento de América. Terra Lliure denuncia el que va identificar com una mostra d'«orgull imperialista [...] de la colonització d'Amèrica [...]» (Usall 2000, 131–132), i arribà a destruir una rèplica de la nau *Santa María* al port de Barcelona.

5 Tot i que el text no fa referència al model econòmic que havia d'adoptar aquesta Europa, Jaume Palou (entrevistat el 13 de febrer de 2023) afirmà que «el nostre projecte idealitzat era la unió de tots els pobles [d'Europa] dins una estructura comunitària i socialista».

Terra Lliure contraposa a l'imperialisme la seva aposta per l'internacionalisme, explicada també a la seva *Declaració de principis*:

Considerem igualment indestriables l'objectiu d'Independència i Socialisme dels Països Catalans i el concepte d'internacionalisme. Sense renunciar a fórmules més pràctiques i concretes de solidaritat internacional amb altres pobles alliberats o oprimits. Pensem que la realització de la Revolució Socialista als Països Catalans és la millor aportació que hi podem fer, ja que significa un afebliment més de l'enemic comú que és el capitalisme [...]. A més, creiem que el procés revolucionari que intentem engegar només arribarà a bon terme en la mesura que se sàpiga coordinar amb altres processos revolucionaris d'arreu del món [...]. Ens sentim solidaris amb els pobles treballadors que arreu del món lluiten contra l'opressió i l'explotació, i aquesta solidaritat no l'exercim amb enfàtiques declaracions de principis, sinó en la nostra lluita diària als Països Catalans, com a contribució a la lluita conjunta contra el capitalisme mundial, i amb un esforç permanent de coordinació i col·laboració. (Usall 2000, 52-53)

La idea de la lluita particular entesa com una aportació a un procés global es pot rastrejar fins als inicis del PSAN, que el 1969 proclamava: «La millor [...] solidaritat que podem oferir al poble vietnamès [*sic*], és la lluita contra [...] l'imperialisme espanyol [...]» (Buch 2010, 209). Sobre la proposta de «fórmules més pràctiques i concretes de solidaritat», cal tenir en compte que el PSAN-P ja havia marcat un precedent signant la Carta de Brest, i que la mateixa Terra Lliure havia nascut en part gràcies a l'ajuda tècnica proporcionada per ETA-militar.⁶ No hi ha, però, cap constància que Terra Lliure s'involucrès en grans projectes de cooperació a escala internacional, com fou el cas de l'enviament d'armament a l'IRA des de Líbia (Haverty 2018), o la coneguda relació d'ETA amb Algèria als anys vuitanta

6 Aquest episodi, un dels més coneguts de la història de Terra Lliure, quedà explicat en detall pels seus protagonistes al documental *Terra Lliure, punt final* (Bassa 2007b), ja mencionat en aquest article. El tema de la influència d'ETA en el naixement i desenvolupament de Terra Lliure, no només en termes tècnics sinó també ideològics i estratègics, mereix sense dubte un estudi més profund. El mateix es pot afirmar d'un estudi en perspectiva comparada dels moviments d'alliberament nacional construïts al voltant d'ETA i Terra Lliure. Més enllà d'algunes referències, no s'abordarà de forma directa, ja que no és l'objectiu d'aquesta investigació.

(Mees 2021; Whitfield 2014). L'activitat de l'organització catalana en aquesta línia es va limitar a alguns atacs contra interessos francesos i una acció amb bomba contra el consolat britànic de Barcelona, en solidaritat amb els tres membres de l'IRA morts a trets per l'Exèrcit britànic al penyal de Gibraltar (Viñas 2021, 825).

Estratègicament, els elements que conformaven el nucli de l'aportació de Terra Lliure al projecte anticolonial foren la configuració d'un moviment d'alliberament nacional català i el pes simbòlic de l'acció armada.

Amb l'experiència de Terra Lliure, la idea de crear un moviment d'alliberament nacional cobrà vida, amb el teixit d'un conglomerat d'organitzacions amb les quals compartia projecte polític. La iniciativa de crear i alimentar una xarxa estratègica d'aquest tipus ja es pot veure al seu primer document *Crida de Terra Lliure*, publicat el 1981. En aquest text l'organització ja dibuixava un espai polític ocupat pels «partits independentistes», amb referència al PSAN i a IPC; pels CSPC (Comitès de Solidaritat amb els Patriotes Catalans), plataforma de solidaritat amb els presos i represaliats independentistes, i per un potencial «sindicat nacional combatiu», a més de per la mateixa Terra Lliure (Usall 2000, 36). Cinc anys abans, el PSAN-P (1976) ja havia plantejat la creació d'un «Moviment Obrer i Popular d'Alliberament», amb la inclusió d'«un poder militar». Cap al 1981 aquest incipient moviment era encara una realitat limitada i poc cohesionada, tot i que els CSPC (fundats el 1979) ja havien mostrat una capacitat de mobilització relativament petita però significativa, i aconseguiren aplegar un miler de persones en algunes convocatòries (Navais 2021). En qualsevol cas, observat en el context polític i social dels Països Catalans a finals de la dècada dels setanta i a principis dels vuitanta, el moviment que s'anava cristallitzant al voltant de Terra Lliure tenia un pes molt petit. A tall d'exemple, ens pot servir comparar la feblesa del PSAN a les eleccions municipals del 1979 en comparació amb la solidesa de la coalició propera a ETA-militar, Herri Batasuna (HB).⁷ La tendència es va mantenir durant tot el període d'existència de Terra Lliure: el moviment polític proper a l'orga-

7 Sense entrar en una comparació de dades electorals que escapa als objectius del present article: a les eleccions municipals del 1979 el PSAN obtingué «un total de 32 regidors, 18 a Catalunya i 14 al País Valencià, només cinc d'ells a candidatures pròpies» (Buch 2010, 126). Herri Batasuna, en canvi, segons dades del Ministerio de Interior, obtingué 267 regidors als mateixos comicis.

nització armada fou incapaç d'assolir representació política significativa, exceptuant-ne casos locals molt puntuals (Botran 2021, 2012). De nou, val la pena assenyalar el contrast amb HB i les successives marques electorals de l'esquerra abertzale, que aconseguiren esdevenir un element constituent més del sistema de partits basc (Ibarra & Ahedo 2004).

El conglomerat al voltant de Terra Lliure anà creixent durant la primera meitat dels anys vuitanta amb la creació d'entitats com els Grups de Defensa de la Llengua o els Grups de Defensa de la Terra, impulsats per IPC.⁸ En l'àmbit estudiantil també es fundaren l'AEIU (Assemblea d'Estudiants Independentistes d'Universitat) i la CCII (Coordinadora de Collectius Independentistes d'Institut). Finalment, la creació del Moviment de Defensa de la Terra el 1984 representà un salt qualitatiu i quantitatiu. L'MDT esdevingué una vertadera plataforma política unitària, amb el suport d'IPC i PSAN, i amb una capacitat mobilitzadora considerable: trenta mil persones acudiren a la seva convocatòria de la Diada de l'11 de setembre de 1986, segons *El País* (Vilaregut 2021, 127).

Als seus documents, Terra Lliure es referí a l'espai polític amb què compartia estratègia i objectius amb fórmules diverses, com «Moviment d'Alliberament Nacional del Poble Treballador Català» (Usall 2000, 95), «Moviment Popular d'Alliberament Nacional» (Usall 2000, 97), «Moviment d'Alliberament Nacional i de Classe» (Usall 2000, 104) o «Moviment Independentista» (Usall 2000, 137-138). A partir del 1988, es consolida la fórmula Moviment Català d'Alliberament Nacional (MCAN), utilitzada als documents de la tercera assemblea de Terra Lliure. El cert és que un any abans, el 1987, les diferències estratègiques entre PSAN i IPC ja havien provocat el conegut —i ben documentat als treballs disponibles— trencament a l'MDT, que dos anys després es traslladaria a Terra Lliure. Malgrat tot, les dues Terra Lliure resultants mantindrien la preocupació per articular i consolidar un moviment polític —al qual anomenarien MCAN— al seu voltant.

Els inicis de l'activitat armada de Terra Lliure, amb les morts de dos militants a les primeres accions, havien estat difícils. A la segona meitat dels

8 En una entrevista del 20 de febrer de 2023, Carles Benítez situa en el 1982 el moment que «a partir de la propaganda armada de Terra Lliure l'independentisme combatiu comença a ocupar el carrer».

anys vuitanta, però, l'organització ja podia fer balanç d'un recorregut que superava amb escreix el dels seus precedents. Ja havia realitzat més d'un centenar d'accions armades i superat importants operacions policials amb empresonaments dels seus membres. Tal com afirma Vilaregut (2021, 126), «aquestes accions més continuades la fan aparèixer ja com a símbol de voluntat rupturista i de fermesa combativa dins el moviment independentista i la societat catalana, i les pintades a favor de l'organització comencen a veure's per carreteres i tota mena de llocs visibles».

L'organització anava creant un imaginari a partir de l'acció armada, en la línia de la vinculació fanoniana de l'exercici de la violència i el reforçament de la subjectivitat pròpia:

La violència desintoxica. Allibera el colonitzat del seu complex d'inferioritat, de les seves actituds contemplatives o desesperades. El fa intrèpid, el rehabilita davant dels seus propis ulls. (Fanon 2020, 67)

En aquest marc es poden entendre els lemes de l'organització armada, molt difosos particularment a Catalunya durant aquests anys, com ara «Poble armat, poble respectat».⁹ En una línia similar es pot entendre «Independència o mort!», utilitzat sovint al final dels comunicats de l'organització, semblant al «Patria o Muerte» del govern revolucionari cubà.

Quedarien així establerts els quatre elements principals de l'aportació de Terra Lliure al projecte anticolonial, entenent la publicació dels documents de la tercera assemblea com a moment de màxim desenvolupament del seu projecte polític. Falta, però, explicar com va ser el final de l'experiència de Terra Lliure pel que fa a aquest projecte ideològic i estratègic.

Tal com ja s'ha explicat —i referenciat d'altres estudis— les causes principals de l'autodissolució de Terra Lliure foren de tipus intern i relacionades amb diversos aspectes de la seva feblesa estructural, més enllà del pes específic de factors externs. El procés d'afebliment definitiu de l'organització, però, es va donar en el context del col·lapse del bloc soviètic. Ter-

⁹ L'exemple més conegut —precisament una de les poques accions estrictament propagandístiques de l'organització— fou la col·locació, per part de dos militants encaputxats, d'una pancarta amb el lema «Contra les forces d'ocupació, organitza't i lluita. Poble català armat, poble respectat». Ho va recollir *l'Avui* (12 de setembre de 1986, p. 4).

ra Lliure afrontà la situació dividida en dues faccions i en una crisi greu. Ambdues mostraren el seu suport a la creació de nous estats a l'Europa oriental, criticant obertament per primera vegada la Unió Soviètica (Usall 2000, 222-223; *Alerta*, agost del 1990, p. 4), però prengueren camins oposats en termes ideològics i estratègics. Per la seva banda, Terra Lliure - III Assemblea es reafirmava en *Alerta* (agost del 1990, p. 4):

La crisi de l'Est, no és la crisi del SOCIALISME REAL ni del MARXISME, ni els seus valors fonamentals han perdut validesa, com a base teòrica d'anàlisi revolucionària.

Un aspecte positiu d'aquesta crisi és, que ha servit per desemascarar a socialdemòcrates i reformistes, que no han cregut, ni desitjat mai un socialisme autèntic als seus països.

Terra Lliure - IV Assemblea, en canvi, prengué un marcat gir entre 1989 i 1991.¹⁰ Amb el document *Davant el procés d'unitat europea, l'opció democràtica cap a la independència*, l'organització presenta una nova lectura del panorama internacional. No només desapareixen les crítiques als EUA, sinó que es dona suport a la intervenció militar a la Guerra del Golf «per alliberar el Kuwait». El text concep el context europeu ja no com un obstacle, sinó com una oportunitat:

Aquest context internacional europeu planteja per a Catalunya unes condicions i unes perspectives noves en la seva lluita inqüestionable cap a la independència [...]. A Europa hi ha una major predisposició a acceptar nous canvis especialment quan aquests venen fonamentats en el dret internacional i en fets tan irrefutables com la voluntat majoritària d'un poble o l'actuació legítima d'unes institucions.

¹⁰ Sobre el caràcter aparentment bruscat d'aquest viratge polític de Terra Lliure - IV Assemblea, Carles Benítez (entrevistat el 20 de febrer de 2023 i vinculat a l'altra facció de l'organització) comenta l'efecte «enlluernador» que hi van tenir esdeveniments com la caiguda del Mur de Berlín. Jaume Palou (entrevistat el 13 de febrer de 2023) comenta el pes del descrèdit del projecte socialista o comunista amb el col·lapse soviètic, tot i que Josep Musté i Carles Sastre (entrevistats el 23 de febrer de 2023) matisen que «no és que s'esperés gran cosa del bloc soviètic».

[...] En l'actual context europeu el govern espanyol tindria dificultats per poder justificar políticament una repressió militar oberta contra les hipotètiques decisions democràtiques de les institucions catalanes. [...]

Per primera vegada els plantejaments independentistes a Europa (i particularment al si de la CEE) es poden formular no només com un simple procés secessionista, sinó també com un procés racionalitzador de la futura unitat europea. (Usall 2000, 230-231)

En el mateix document i sobre la base d'aquesta lectura del context internacional Terra Lliure - IV Assemblea proposava una nova «estratègia democràtica independentista». Aquesta havia de combinar la «mobilització cívica», la desobediència institucional i el suport internacional per aconseguir la independència sense la lluita armada, declarant una «treva unilateral i indefinida» el juliol del 1991 (Usall 2000, 233-234). Terra Lliure - IV Assemblea s'acabaria autodissolent només un mes després, amb els seus dirigents liderats per Pere Bascompte entrant a Esquerra Republicana de Catalunya.

Aquest no fou el camí triat per Terra Lliure - III Assemblea, que al seu *Alerta* d'abril del 1992 recordava que «la solidaritat que donem a tots els pobles sense estat, va unida al rebuig de la política imperialista impregnada pels Estats Units i els Estats de la CEE». Ja havia estat més contundent en un escrit el pres Guillem Godó (1991), contrari a «confiar en l'Europa del capital i el nou ordre internacional per resoldre el problema català». En qualsevol cas, el recorregut de Terra Lliure - III Assemblea ja quedaria definitivament condicionat per l'esmentada Operació Garzón l'estiu del 1992, i finalment tallat amb l'autodissolució del 1995 (Usall 2000, 257-259).

Les limitacions

A la introducció d'aquest article ja s'ha apuntat que és el mateix context de l'Europa occidental on Terra Lliure prova de desenvolupar el seu projecte, cosa que determinà les limitacions a la seva aportació al projecte anticolonial. Seguint el fil de la secció anterior, aquesta analitzarà les limitacions als quatre elements del nucli de l'aportació de Terra Lliure al projecte anticolonial: la concepció centre-perifèria del món, la visió im-

perialista de la interacció dels estats espanyol i francès amb els Països Catalans, la creació d'un moviment català d'alliberament nacional i la posada en marxa de l'estratègia armada.

Tot i establir d'una forma clara la divisió del món en centre i perifèria, Terra Lliure no atribueix a les forces de la segona cap funció d'avantguarda en el que seria la superació del capitalisme a escala global. A l'hora de valorar els principals obstacles amb què es troba l'imperialisme, considera dues forces amb prou equidistància:

Els mateixos moviments d'alliberament nacional dels països subdesenvolupats, i el progressiu desenvolupament d'alguns d'ells, han provocat igualment una minva important a l'imperialisme europeu. Per la seva banda, l'aparició del bloc socialista també ha representat una considerable limitació a l'expansió colonial. (Usall 2000, 171)

Aquesta visió encaixa poc amb la proposta tercermundista d'assumir els moviments d'alliberament nacional del Tercer Món com a alternativa al bloc soviètic per al lideratge de la revolució mundial. El cert és que Terra Lliure posa més èmfasi en el paper potencial que ella mateixa, juntament amb altres agents similars, pot tenir en un potencial desgast del centre capitalista:¹¹

Ens hem referit a la capacitat per desplaçar la conflictivitat social del centre a la perifèria, sobretot gràcies al manteniment d'uns nivells alts de consum. Ara bé, hi ha un tipus de conflicte que no s'ha pogut desplaçar, ja que té fonaments de tipus cultural i històric, i és el de les nacions oprimides que amb més força reclamen els seus drets i que mantenen un front militar obert. Ens referim concretament a Còrsega, als sis comtats d'Irlanda del Nord i a Euskadi. (Usall 2000, 246-247)

11 En aquest sentit, també s'entenia l'acció de Terra Lliure com a part d'un únic i mateix procés global, tal com expressa Carles Benítez (entrevistat el 20 de febrer de 2023): «La revolució socialista catalana no és un procés aïllat, és la forma concreta que pren als Països Catalans la lluita internacional pel socialisme».

En termes globals, l'organització armada no s'arriba a posicionar sobre qui ha de liderar la lluita contra el capitalisme,¹² però situa la seva pròpia actuació de forma inequívoca al centre i no a la perifèria del sistema-món.

La caracterització de l'acció dels estats espanyol i francès sobre els Països Catalans com a imperialista obligava a abordar el resultat *elefant a l'habitació* de si això implicava la consideració dels Països Catalans com a colònia. El problema ja se li havia presentat

al PSAN, [que] fos per la seva més tardana aparició respecte de les homòlogues formacions basca i gallegues ETA, UPG i PSG, o per la dificultat d'aplicar mimèticament un quadre explicatiu de tipus colonial a una realitat econòmicament més desenvolupada, l'assumpció dels elements conceptuals d'anàlisi dels moviments d'alliberament nacional seria més matisada [...]. (Ferré & Rubiralta 2019, 209)

Buch (2010, 207) descriu la trajectòria del PSAN en aquest sentit com un viatge «del colonialisme al semicolonialisme». En una teorització inicial de Josep Ferrer, un dels principals ideòlegs dels primers anys del partit, la situació als Països Catalans era equiparada a la d'una colònia. Cal no perdre de vista que són anys on el concepte de «colonialisme intern», particularment en la seva versió proposada per l'occità Robèrt Lafont, gaudi d'una important influència (Ferré & Rubiralta 2019, 207–209).¹³ Ferrer, però, rectificà parcialment la seva posició després d'un debat el 1973 amb el conegut historiador Pierre Vilar. Sobre la mateixa qüestió escrivia, l'any següent, el dirigent i ideòleg del PSAN-P Carles Castellanos. En la seva anàlisi de «l'opressió nacional», Castellanos distingia «l'imperia-

12 Segons el testimoni del militant Jaume Palou (entrevistat el 13 de febrer de 2023), existia certa diversitat entre la militància de Terra Lliure amb alguns «companys més a prop de l'espai soviètic» i d'altres «de l'espai del Tercer Món». Carles Benítez (entrevistat el 20 de febrer de 2023) matisa que no va existir cap «bloc cohesionat» prosoviètic a l'organització. Josep Musté i Carles Sastre (entrevistats el 25 de febrer de 2023) assenyalen que l'acostament als referents del Tercer Món també venia motivat per un cert rebuig al paper històric, tal com s'havia exercit des de la Guerra Civil i al llarg de la Guerra Freda, de la Unió Soviètica i els seus referents PCE i PSUC.

13 En aquest sentit, pel context del nacionalisme català, foren claus les obres de Lafont (1967, 1968). Per a altres visions sobre el colonialisme intern treballades durant aquests anys, vegeu el treball pioner de Marquard (1957) aplicat a Sud-àfrica, el de Casanova (1965) aplicat a Mèxic i el treball una mica més tardà, aplicat a les illes Britàniques, de Hechter (1975).

lisme de pillatge directe, [...] cas del colonialisme amb les conseqüències de subdesenvolupament econòmic», i «l'imperialisme d'explotació, on la dominació persegueix el manteniment i la reproducció de les condicions que permeten l'extracció permanent de la plusvàlua» (Castellanos 1988).¹⁴

Poc després, l'escissió del PSAN-P signava el document conegut com a Carta de Brest¹⁵ amb una sèrie d'organitzacions independentistes de l'Europa occidental. El text s'expressava pràcticament en els mateixos termes que Castellanos. Distingia entre el cas de la «Catalunya-Nord», part de l'Estat francès, i el de la «Catalunya-Sud», part de l'Estat Espanyol. El primer «sofreix directament la dominació colonial en el marc del centralisme polític», mentre que en el segon

l'imperialisme es manifesta sota un aspecte diferent que no pot ésser definit com a colonial. Es tracta d'un imperialisme d'explotació, on la dominació persegueix la conservació i la reproducció de les condicions que permeten l'extracció permanent de plusvàlua, afavorint un desenvolupament capitalista de l'economia. (ECT & PSAN-P 1976)

Una definició molt similar a la que adoptaria el PSAN —l'oficial— al seu primer congrés el 1978, en què equiparava el cas català no amb la situació de les colònies, sinó amb les «d'explotació imperialista de nacions relativament desenvolupades» (Buch 2010, 209).

Terra Lliure no es va desviar gaire dels plantejaments d'aquest «imperialisme d'explotació». Una visió de l'Estat espanyol i la seva presència als Països Catalans definida com a imperialista, caracteritzada per l'assimilació cultural i l'explotació econòmica, però que no implica una situació colonial en el sentit estricte.

14 El text de Castellanos portà el títol «El fenomen nacional» i fou escrit a la presó Model de Barcelona el 1974. Aquest article ha utilitzat la versió reeditada a la revista *Lluita* en el seu número d'abril-setembre del 1988, facilitada a l'autor per Carles Benítez. El text, actualitzat i ampliat, fou de nou publicat per Castellanos conjuntament amb el seu fill Roger (2015). Per a una aproximació a la figura de Carles Castellanos, es pot consultar la seva autobiografia (2003). Un altre referent teòric important del fil del PSAN-P i IPC fou la historiadora Eva Serra. Recentment, s'ha editat un volum amb alguns dels seus textos més importants (Botran 2020).

15 La versió utilitzada en el present article, editada conjuntament per Esquerra Catalana dels Treballadors i el PSAN-Provisional el 1976, fou facilitada a l'autor per Carles Benítez.

Ja de nou en el pla estratègic, cal entrar en la qüestió de les limitacions que apareixen en la manera d'entendre el Moviment Català d'Alliberament Nacional i en la manera de desenvolupar la lluita armada. La concepció de Terra Lliure sobre com s'havia d'articular l'MCAN responia de forma més clara —també ho assenyalava Vilaregut (2021, 113–114)— al model impulsat per ETA-militar al País Basc que no pas al de les experiències del Tercer Món. En la seva *Declaració de principis*, Terra Lliure ja esbossa la idea que la direcció política de l'MCAN hauria d'estar compartida entre ella mateixa i els «partits entesos com els col·lectius del moviment teòricament més cohesionats, més conscients i amb més capacitat d'anàlisi» (Usall 2000, 59). Una idea molt semblant al model de direcció política adoptat per la KAS (Koordinatorin Abertzale Sozialista) el 1976, entesa com a «bloc dirigent», encapçalat a partir del 1980 per ETA-militar i les seves organitzacions afins (Caballero 2021). Aquesta influència basca sobre el model de direcció de l'MCAN defensat per Terra Lliure és encara més evident quan valora el seu paper davant l'escissió de l'MDT:

Terra Lliure és conscient d'haver comès un greu error polític un cop es va crear el Moviment en Defensa de la Terra: el de no exercir de direcció política conjuntament i consensuada amb les organitzacions polítiques d'avantguarda. Pensem que Terra Lliure hauria d'haver mantingut el *bloc estratègic de direcció*¹⁶ que va exercir amb els Comitès de Solidaritat amb els Patriotes Catalans abans de la creació de l'MDT i no l'actitud d'avaluar simplement el Moviment. (Usall 2000, 146)

En qualsevol cas, la limitació clau en aquest aspecte no fou triada, sinó fruit de les mateixes mancances de Terra Lliure, que no només fou incapaç de reconduir l'escissió de l'MDT, separat en una facció liderada pel PSAN i en una altra més propera a IPC, sinó que acabà experimentant la mateixa fractura en el seu si.

Pel que fa a l'estratègia que havia d'aplicar en l'acció armada, Terra Lliure també marcà distàncies amb els models estratègics aplicats al Tercer Món. En aquest àmbit, també cal retrocedir fins al precedent clau del do-

¹⁶ La cursiva és de l'autor.

cument del PSAN-P, que parteix de la lluita armada com a complement del «moviment obrer i popular», amb el qual «cada victòria parcial de les classes populars, i la mateixa presa del poder [...] siguin assegurades per una estructura de força: per una estructura militar popular» (PSAN-P 1976). Per a Terra Lliure, el punt de partida sobre aquesta qüestió és la *Declaració de principis* del 1984, que s'expressa en termes similars. Aquí ja hi apareix de forma clara la voluntat de no importar directament el model insurreccional dels moviments d'alliberament nacional del Tercer Món:

Excloem d'antuvi la possibilitat d'un enfrontament directe entès com la lluita d'un exèrcit contra un altre. Partint del fet que som un poble oprimint dins un Estat industrialitzat, no podem disposar mai d'un arsenal i de capacitat operativa igual o comparable al de l'Estat opressor. Un plantejament així seria absurd, suïcida, i fora de les nostres possibilitats. Aquest ha estat un mètode reeixit en alguns països del Tercer Món en conjuntures favorables. (Usall 2000, 54)

El full de ruta que es proposa Terra Lliure és a llarg termini,¹⁷ amb una lluita armada que acompanya l'avenç del moviment polític:

La nostra no serà una victòria militar, sinó un procés llarg, on convé que les forces polítiques revolucionàries vagin fent avançar el combat ideològic i l'autoorganització del poble, paral·lelament a aquesta lluita armada, que cada cop haurà de ser més precisa en la tria dels seus objectius, cosa que no està pas incompatible, quan calgui, amb la contundència ni amb la importància de cada acció de cara a l'enemic. (Usall 2000, 55)

Aquesta visió de l'estratègia armada es desenvoluparà amb més detall als documents de la tercera assemblea de l'organització, particularment al segon: *Una estratègia de resistència per endegar el procés d'alliberament nacional*. En aquest text, Terra Lliure fa una lectura poc optimista del context internacional i europeu, que porten a l'organització a apostar per

¹⁷ Aquesta aposta de Terra Lliure per una estratègia armada a llarg termini i no insurreccionalista no era gaire diferent del que ja havien fet ETA, que descartà el seu model insurreccional inicial proposat per Krutwig en favor d'una estratègia de negociació (Ibarra 1987), i l'IRA, amb el seu conegut concepte de *long war* i que també incorporava una sortida negociada (English 2005).

una estratègia a llarg termini, incorporant-hi la lògica gramsciana de la «guerra de posicions»:

El que és realment important és encetar el camí de cara a una acumulació de forces, entrant en una concepció de guerra de posicions [...] [de] rearmament polític (ideològic i organitzatiu) de cada cop més sectors populars [...].

En la mesura que es vagin consolidant aquestes posicions, l'estratègia de resistència prendrà cada cop més un caire ofensiu, no tan sols per l'enfrontament directe com per la possibilitat de poder muntar unes estructures socials i polítiques radicalment diferents a les del sistema, tant pel que fa als continguts com a les formes. (Usall 2000, 165-166)

Terra Lliure, a més, explica amb molt més detall allò que entén com «funcions de la lluita armada», que separa en «directes» i «indirectes». Les primeres les relaciona amb la capacitat de coerció directa sobre l'Estat, i les segones les divideix, al seu torn, en «didàctiques», en la línia de donar publicitat als objectius de l'MCAN i d'aconseguir el posicionament de la societat, i «institucionals», al voltant de la idea de projectar l'organització armada com a «element embrionari clau d'una alternativa real de poder polític».

En qualsevol cas, no sembla que l'organització armada es fes cap il·lusió sobre les perspectives tècniques de la lluita armada. Així, valorava els efectes perjudicials que podia tenir en particular el procés d'integració europea per als «moviments d'alliberament nacional, com el nostre», raonant que

tendeix a enfortir molt més els nostres enemics immediats: l'Estat francès i l'Estat espanyol, dotant-los momentàniament d'un avenç tecnològic important, d'una consolidació i estabilitat política major, d'una amplificació del potencial militar i repressiu i d'un major pes diplomàtic i de control dels mitjans de comunicació. (Usall 2000, 172)

Les contradiccions

Analitzat el nucli i les seves limitacions, arriba el moment de fer un pas més en la complexitat del que representa l'aportació de Terra Lliure al

projecte anticolonial. Les contradiccions apareixen quan l'organització sembla no tenir en compte les limitacions exposades a la secció anterior. En aquesta es detallen les inconsistències relacionades amb dos elements: un d'ideològic, la caracterització dels Països Catalans com a colònia, i un d'estratègic, al voltant de l'estratègia armada.

Un repàs més exhaustiu del conjunt de la producció textual de Terra Lliure, més enllà dels seus documents més importants en l'àmbit teòric, mostra un ús puntual del terme “colònia” aplicat al context dels Països Catalans. Apareix de manera prou explícita en l'article d'*Alerta* (agost del 1985, p. 5) «Espanyolitzar en català», on s'afirma que «el govern de la metròpoli i fins i tot, el de la colònia saben molt bé que a partir de [fer determinades concessions en l'àmbit de] la llengua poden frenar moltes lluites reivindicatives». També opera aquesta concepció colonial en els plantejaments que fa l'organització al voltant de les seves campanyes armades contra els cossos militars i policials de l'Estat, així com contra la xarxa de recaptació d'impostos.¹⁸ Amb referència a la primera, a *Alerta* (agost del 1985, p. 2) es diu:

No podem caure en l'error de que [els cossos policials i militars de l'Estat espanyol] aprenguin la nostra llengua, ja que és una de les maneres d'integració i no ens podem permetre aquest luxe. Penseu que qualsevol força colonitzadora aprendrà la nostra llengua, però mai, mai... s'identificarà amb el nostre procés d'alliberament nacional, perquè ells estan al servei de l'estat opressor.

Pel que fa a les delegacions d'Hisenda, l'organització les assenyalava com

una de les mostres més directes de colonització dels Països Catalans i d'espoliació del poble senzill català. Ens fan pagar uns diners que, lluny de revertir

¹⁸ Dels més de dos-cents cinquanta atacs documentats per part de Terra Lliure, trenta-tres foren contra els cossos militars i policials espanyols, sobretot amb artefactes explosius en instal·lacions de la Guàrdia Civil i el Cos Nacional de Policia, amb un total de vuit agents ferits. La campanya contra les delegacions d'Hisenda es va materialitzar en un total de trenta-un atacs amb artefacte explosiu, que, a més, tingueren un abast territorial considerable; afectaren totes les capitals provincials dels Països Catalans al sud de la frontera amb França, amb l'excepció de Lleida. Aquestes dades han estat seleccionades per l'autor d'aquest article a partir de la cronologia elaborada a Viñas (2021, 813–832).

en serveis públics i millores collectives, són utilitzats essencialment per augmentar els mecanismes de domini i d'opressió de la nostra pàtria.

[...] Per tot això TL [Terra Lliure] ha engegat des de fa temps una campanya contra les oficines espanyoles d'hisenda instal·lades en el nostre territori. (Usall 2000, 124–125)

L'ús d'aquest tipus de terminologia —«força colonitzadora», «colonització dels Països Catalans»— és relativament limitat i no es troba als documents de caràcter més analític, sinó principalment vinculat a la pràctica armada de l'organització. En aquest sentit, un altre exemple és la reivindicació escrita de Terra Lliure (11 de setembre de 1987) de l'atac amb bomba contra els jutjats de les Borges Blanques, que resultà en la mort accidental d'una veïna, Emília Aldomà:

L'objectiu de l'acció era molt clar: atemptar contra les estructures colonitzadores i de poder de l'estat espanyol a casa nostra.

Davant d'aquest accident lamentable, Terra Lliure fa una crida a tot el poble català per aïllar als ocupants i als botiflers que fan possible que aquesta terra catalana sigui una terra ocupada i colonitzada.

Pel que fa a l'estratègia armada de Terra Lliure, les contradiccions principals es poden trobar al mateix document de la tercera assemblea de l'organització, on se'n defineixen les línies principals. Aquest text inclou un esquema de fases de la lluita armada, amb «tres etapes acumulatives»:

7. Qüestionament de la legitimitat de l'estat, demostrant que també és vulnerable i que és possible oposar-s'hi, suscitant reaccions de resistència i autodefensa.
8. Fustigació, entrant ja en una fase més ofensiva, en què la funció institucional s'ha consolidat i s'ha desenvolupat un moviment popular ampli.
9. I una fase de substitució en principi parcial, en posar en funcionament unes estructures alternatives i estables de poder polític. (Usall 2000, 167–169)

Malgrat l'aclariment original de no voler emular una estratègia armada només aplicable al Tercer Món, l'esquema inevitablement recorda a la clàssica estratègia maoista, amb les seves tres fases: organització i preparació, ofensiva limitada i finalment insurgència (Mao 1967).¹⁹ El cert és que Terra Lliure havia donat alguna mostra de no estar tan lluny d'una estratègia d'aquest tipus. Així s'aprecia en un article del butlletí *Alerta* (Usall 2000, 141), en què es valora la recent acció amb una bomba trampa a Barcelona anunciant:

A mesura que el combat avanci el Poble Treballador Català i les classes populars catalanes podem produir danys selectius a l'enemic [...] i li causarem un desgast militar, moral, econòmic i, sobretot, polític que se li farà finalment insostenible.

Aquesta ha estat l'estratègia armada de tants països oprimits (Algèria, Cuba, Nicaragua, Vietnam, Euskal Herria...) [...].

La lluita armada [...] és un procés de guerra, de guerrilla, d'enfrontament entre dos poders (l'ocupant i l'alliberador), que amb operacions selectives i una estratègia calculada va avançant en un forcejament permanent amb l'Estat opressor, fins a conduir-lo a l'obligació de cedir, negociar, o abandonar del tot l'ocupació.

El primer paràgraf inclou una perspectiva més vasta, amb un subjecte popular i un sentit ampli del desgast que es vol causar a l'Estat, i sembla encaixar més amb el protagonisme del moviment polític. La llista d'exemples del segon paràgraf i el tipus de lluita armada que es descriu al tercer, en canvi, semblen entrar en contradicció amb el que es planteja als documents principals de l'organització. També es pot trobar un discurs sem-

¹⁹ Carles Benítez (entrevistat el 20 de febrer de 2023) apunta que les tres fases plantejades per Terra Lliure no estaven «necessàriament» inspirades pel model maoista, i remarca la independència orgànica de l'organització militar i el moviment polític, així com la lluita armada com a alternativa davant el no reconeixement del dret a l'autodeterminació. Per la seva banda, Josep Musté i Carles Sastre (entrevistats el 23 de febrer de 2023) insisteixen que l'element vertaderament condicionant de l'estratègia era la capacitat operativa real de l'organització i la recepció de l'opinió pública.

blant en alguns elements de la propaganda de Terra Lliure, com ara l'ús de lemes com «La independència es conquerirà amb les armes».²⁰

És important assenyalar que les diferències sobre la concepció de l'estratègia armada i la seva relació amb els models aplicats al Tercer Món tingueren un paper important en l'escissió que l'any 1989 acabà donant lloc a dues Terra Lliure. El febrer d'aquell any, Terra Lliure publicà un comunicat en què es manifestà «en contra de l'exaltació exagerada d'una eina de lluita tan seriosa com és la lluita armada». També es mostra crítica amb la celebració de la Diada del Soldat Català²¹ impulsada pel PSAN, al qual atribuï una «concepció dogmàtica, religiosa i tercermundista» (Usall 2000, 187) de la lluita armada. La polèmica fou part del procés de ruptura que donaria lloc a la creació de Terra Lliure - IV Assemblea com a facció propera al PSAN. Aquesta acabaria responnent directament:

La lluita armada no pot ser considerada de cap manera, com als països del Tercer Món, com un enfrontament directe i clàssic entre exèrcits regulars. Però tampoc pot menysprear-se considerant-la només com un suport de la lluita política. Tot al contrari, la lluita armada és un element clau en tota l'estratègia [...]. L'avenç de la mobilització i l'organització política del poble ha d'avançar paral·lelament a l'avenç de la lluita armada, conjuntament, en un equilibri permanent, cosa que possibilita la configuració progressiva d'un poder popular enfront dels poders agressors. (Usall 2000, 208)

D'aquesta resposta es pot llegir que, més enllà dels discursos, les dues posicions eren en realitat matisos diferents d'una visió semblant de la lluita armada, i el rebuig a models «tercermundistes» era en realitat un element compartit. En qualsevol cas, fou el mateix 1989 quan Terra Lliure - IV Assemblea, que precisament havia posat un major èmfasi en la importància de la lluita armada, mostrà els primers símptomes d'un canvi d'estratègia.

20 Es conserva una imatge amb aquest lema a l'Arxiu del PSAN (caixa 25, document 126).

21 La Diada del Soldat Català, a vegades també anomenada Diada del Combatent Català, fou impulsada pel sector proper al PSAN de l'MDT i commemorada el 26 de gener en record de la mort del militant de Terra Lliure Martí Marcó el 1979, de l'aniversari de l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona el 1939 i de la Batalla de Montjuïc, durant la Guerra dels Segadors, el 1641.

Conclusions

Amb tots els elements que hem exposat col·locats a la balança, sembla raonable afirmar que, malgrat els límits i les contradiccions, el projecte de Terra Lliure es pot considerar com un intent d'aportació al projecte anticolonial global. Una temptativa amb limitacions de pes, moltes de les quals estaven pensades per fer viable el projecte en el context de l'Europa occidental. Però el nucli fonamental, la idea de crear un moviment d'alliberament nacional català en oposició frontal a l'imperialisme, no quedà desdibuixat. Les persones que apostaren pel projecte de Terra Lliure ho feren en detriment d'altres opcions d'acció política en clau anticapitalista o en clau nacionalista catalana. De fet, el final de Terra Lliure - IV Assemblea fou en certa manera una renúncia a aquest nucli fonamental en favor d'un altre, amb un marc ideològic i estratègic diferent.

El repàs del projecte polític de Terra Lliure posa al descobert les seves contradiccions. D'una banda, és evident que desenvolupar un marc teòric sense fissures no era una de les prioritats de l'organització; en paraules de dos dels seus militants, «no [era] tant un viatge dels textos a la realitat com de la realitat als textos».²² Igual que passà en el procés de creació del marc ideològic del primer PSAN, fou «la praxi la que condiciona la teoria» (Ferré & Rubiralta 2019, 218). Les contradiccions relatives al discurs anticolonial o a determinades concepcions de la lluita armada, però, són simptomàtiques. Les primeres no es poden separar d'un debat real i recurrent sobre el paradigma colonial aplicat a les societats dels Països Catalans. El mateix Josep Ferrer, després d'haver debatut amb Pierre Vilar, encara es «demanava amb un interrogant [...], si no es tracta d'un tipus de dominació, aquesta que sofrim, que té uns trets molt semblants amb la dominació colonial, bé que en altres aspectes en difereixi» (citada a Buch 2010, 209). Aportacions més recents en aquest sentit (Barquer & Ojeda 2022) mostren que el debat persisteix. En un sentit diferent —i això serveix tant pel que fa al discurs anticolonial com a determinats elements insurreccionalistes en el discurs sobre la lluita armada—, s'ha de tenir en

22 Entrevista de l'autor a Josep Musté i Carles Sastre el 23 de febrer de 2023.

compte la capacitat de la terminologia per generar èpiques i imaginaris, més enllà del que implica en l'àmbit teòric o estratègic.

Cal posar de nou l'objecte d'estudi en el seu context i en la seva escala. Terra Lliure fou un fenomen d'abast petit, aparegut en un moment de consolidació del nou règim constitucional espanyol als Països Catalans. No aconseguí apropar-se als nivells d'incidència social de casos com ETA o l'IRA. Tampoc tingué la notorietat per esdevenir una marca reconeguda fora de les fronteres de l'Estat espanyol. Les diferències entre l'experiència de Terra Lliure i els moviments d'alliberament nacional del Tercer Món —dels quals romangué desconnectada— són evidents. Però aquesta distància en termes d'escala i de context no invalida les característiques del nucli del projecte polític de l'organització armada que hem analitzat en aquest article. És cert que, presos de manera aïllada o descontextualitzada, elements clau d'aquest projecte, com ara la importància estratègica de l'antiimperialisme o la pràctica de la lluita armada, es poden trobar a moltes organitzacions aparegudes en la nova esquerra europea després del Maig francès.²³ Però en el cas de Terra Lliure, aquests elements s'articulen en el marc de la lògica del moviment d'alliberament nacional. És d'acord amb aquesta lògica, amb aquesta subjectivitat, que aquest article considera Terra Lliure com a intent, o *temptativa*, d'aportació catalana al projecte anticolonial global.

Cronològicament, Terra Lliure neix al final del que Berger (2004) defineix com l'era que havia començat a Bandung el 1955. L'any 1979 fou un any de concentració d'indicadors de l'esgotament del projecte tercermundista: la Revolució Islàmica a l'Iran, la creació dels Contras a Nicaragua, la Guerra Sinovietnamita i la invasió soviètica d'Afganistan. Aquest afebliment ja era, per tant, una realitat abans del final de la Guerra Freda. De la mateixa manera, tampoc es pot oblidar tot el que va implicar, en termes de canvi de cicle, l'arribada del neoliberalisme a Europa (Bartel 2022). Entre les dècades dels anys vuitanta i noranta, les correlacions de forces es tornen encara més desfavorables per a un projecte d'esquerra anticapitalista

23 Dit això, és innegable que també existeix una connexió entre l'onada de la nova esquerra europea i el naixement de l'esquerra independentista catalana i el fenomen de Terra Lliure, que, tot i trobar-se fora dels objectius plantejats pel present article, mereix indubtablement més recerca.

com era el de Terra Lliure. Aquest context de canvi de cicle també afectà altres experiències armades com l'IRA i ETA, que redoblaren les seves apostes per processos de pau amb èxit desigual i resultats prou coneguts.

Reflexionant sobre les dificultats de la proposta tercermundista al centre capitalista, Nash (2003, 112) planteja una disjuntiva:

Revolutionaries in the advanced capitalist countries [...] had to choose between making use of the greater legal space available to them or undertaking armed gestures which were largely symbolic or self-destructive [...].

Fou aquesta tria entre l'aprofitament del marc legal o l'autodestrucció la que marcà el destí final de les dues faccions de Terra Lliure? És una de dues lectures possibles. L'altra és considerar que el gir polític de Terra Lliure - IV Assemblea no és gaire diferent, a una escala molt més petita, del que passà amb tants moviments d'alliberament nacional que renunciaren públicament al marxisme-leninisme amb la caiguda del mur. O que l'autodissolució de Terra Lliure - III Assemblea es pot equiparar —de nou guardant les distàncies— a la multitud d'experiències de lluita armada, també al Tercer Món, que no han superat el desarrelament polític, la repressió i la fragmentació.

Bibliografia

- Aparicio Rodríguez, Víctor. 2021. «Violencia política e izquierda revolucionaria en el tardofranquismo y la transición española. Discursos y prácticas (1968-1980)». *Historia Contemporánea* 66: 557-592.
- Bassa, David. 2007a. *Terra Lliure, punt final*. Badalona: Ara Llibres.
- , dir. 2007b. *Terra Lliure, punt final*. Sant Joan Despi: Televisió de Catalunya.
- Barquer, Arnau, i Júlia Ojeda Caba. 2022. «Què vol dir ser una nació ocupada? Una proposta pel debat». *Catàrsi Magazin*, 13 des. <https://catarsimagazin.cat/què-vol-dir-ser-una-nació-ocupada-una-proposta-pel-debat/>.
- Bartel, Fritz. 2022. *The Triumph of Broken Promises. The End of the Cold War and the Rise of Neoliberalism*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- Bentanachs, Frederic. 2003. *Memòries d'un rebel. Records d'un exmilitant de Terra Lliure*. Barcelona: Llibres de l'Índex.

- Berger, Mark T. 2004. «After the Third World? History, Destiny and the Fate of Third Worldism». *Third World Quarterly* 25(1): 9–39.
- Botran i Pahissa, Albert. 2007. «El marxisme en l'independentisme i l'independentisme en el marxisme». Dins Jaume Renyer i Alimbau, Enric Pujol i Casademont, dir., *Pensament polític als Països Catalans, 1714–2014*, 315–319. Barcelona: CETC/Pòrtic.
- . 2012. *Unitat Popular. La construcció de la CUP i l'independentisme d'esquerres*. Lleida: Edicions El Jonc.
- , coord. 2020. *Eva Serra: per la revolució catalana*. Barcelona: Edicions del 1979.
- . 2021. «La CUP, del carrer a les institucions». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 497–552. Manresa: Tigre de Paper.
- Buch i Ros, Roger. 2010. «El Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN) (1968–1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit revolucionari i independentista». Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- . 2021. «L'adveniment del Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans (PSAN)». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 53–77. Manresa: Tigre de Paper.
- Caballero Fernández, Carles. 2021. «Evolución estratégica de la Coordinadora Abertzale Sozialista: del bloque dirigente a la columna vertebral (1975–1998)». *Hastapenak. Gaurko Historiaren Aldizkari Kritikoa* 2: 4–36.
- Castellanos, Carles. 2003. *Reviure els dies. Records d'un temps silenciats*. Lleida: Pagès Editors.
- Castellanos, Carles, i Roger Castellanos. 2015. *El fenomen nacional*. Barcelona: Edicions del 1979.
- Coakley, John, dir. 1992. *The Social Origins of Nationalist Movements. The Contemporary West European Experience*. Londres: Sage Publications.
- Dalmau, Ferran, i Pau Juvillà. 2010. *EPOCA. L'exèrcit a l'ombra*. Lleida: Edicions El Jonc.
- English, Richard. 2005. *Armed Struggle: The History of the IRA*. Nova York: Oxford University Press.
- Falguera, Oriol. 2014. *L'Exèrcit Popular Català (1969–1979)*. La Casa. Barcelona: Rafael Dalmau.
- Fernández Calvet, Jaume. 1986. *Terra Lliure. 1979–1985*. Barcelona: El Llamp.
- Ferré Trill, Xavier, i Fermí Rubiralta Casas. 2019. «Ara fa cinquanta anys: referents ideològics fonamentals del PSAN». *Cercles. Revista d'Història Cultural* 22: 193–220.
- Geniola, Andrea. 2021. «Catalunya Lliure: a voltes amb el Front Patriòtic (1989–1996)». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 255–290. Manresa: Tigre de Paper.
- Gispert, Oriol; Marc Balfagón, Jordi Sanglas i Marc Parramón, dir. 2008. *Retorn a la terra lliure*. Barcelona: La Lupa / Mallerich / La Quimera / Televisió de Catalunya.
- González Casanova, Pablo. 1965. «Internal Colonialism and National Development». *Studies in Comparative International Development* 1(4): 27–37.
- Haverty Jr., Daniel J. 2018. «Revisiting Libyan Support of the Provisional IRA in the 1980s». *Global Histories* 4(1): 46–65.

- Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. Berkeley: University of California Press.
- Ibarra Güell, Pedro. 1987. *La evolución estratégica de ETA (1963-1987)*. Donostia: Kriselu.
- Ibarra Güell, Pedro, i Igor Ahedo Gurrutxaga. 2004. «Los sistemas políticos de Euskal Herria». *RIPS: Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas* 3(1): 77-96.
- Lafont, Robert. 1967. *La révolution regionaliste*. París: Gallimard.
- . 1968. *Sur la France*. París: Gallimard.
- Malló, Oriol. 2005. *De les armes a les urnes: coses que volia saber sobre ERC i no s'atrevia a preguntar*. Barcelona: La Esfera de los Libros.
- Manté, Blai. 2009. *Front d'Alliberament Català. Sabotatges per la independència*. Barcelona: Base.
- Mao, Tse-tung. 1967. «On Protracted War». Dins *Selected Works of Mao Tse-tung*, 113-194. Pequín: Foreign Languages Press.
- Marquard, Leo. 1957. *South Africa's Colonial Policy*. Johannesburg: Institute of Race Relations.
- Mees, Ludger. 2021. *El contencioso vasco. Identidad, política y violencia (1643-2021)*. Madrid: Tecnos.
- Muro, Diego, i Simon Vall-Ilosera. 2016. «¿Cuándo fracasa el terrorismo? El papel de la política antiterrorista, la fragmentación organizativa y los costes individuales en el final de Terra Lliure». *Revista Española de Ciencia Política* 40: 39-61.
- Nash, Andrew. 2003. «Third Worldism». *African Sociological Review / Revue Africaine de Sociologie* 7(1): 94-116.
- Navais, Joan. 2021. «“Llibertat patriotes catalans”. El front antirepressiu i l'estratègia de confrontació amb l'Estat». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 79-112. Manresa: Tigre de Paper.
- Ndlovu, Siphwiwe. 2017. «The Concept of Alienation in the Work of Frantz Fanon». Tesi doctoral, University of KwaZulu-Natal.
- Núñez Seixas, Xosé Manuel. 2007. «Nuevos y viejos nacionalistas: la cuestión territorial en el tardofranquismo, 1959-1975». *Ayer* 68(4): 59-87.
- Pelegrí, Quim. 2013. *Rotxec. Història etimològica i complementària de l'independentisme combatiu i revolucionari*. Barcelona: Edicions del 1979.
- Rubiralta i Casas, Fermí. 1988. *Orígens i desenvolupament del PSAN. 1969-1974*. Barcelona: La Magrana.
- . 1997. *El nuevo nacionalismo radical: los casos gallego, catalán y vasco (1959-1973)*. Donostia: Tercera Prensa - Hirugarren Prentsa.
- . 2021. «Del separatisme a l'independentisme». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 21-52. Manresa: Tigre de Paper.
- Sastre, Carles; Carles Benítez, Pep Musté i Joan Rocamora. 2013. *Terra Lliure, punt de partida. 1979-1995. Una biografia autoritzada*. Barcelona: Edicions del 1979.
- Solé, Felip, dir. 2007. *Doble joc. Txema, el talp de Terra Lliure*. Sant Joan Despí: Televisió de Catalunya.
- Vera, Jordi. 1985. *La lluita armada als Països Catalans. Història del FAC*. Sant Boi de Llobregat: Lluita.

- Viadell, Francesc. 2021. «LMDT, un moviment contra la repressió de l'independentisme als Països Catalans». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 227–254. Manresa: Tigre de Paper.
- Vilaregut, Ricard. 2004. *Terra Lliure: la temptació armada a Catalunya*. Barcelona: Columna.
- . 2021. «Terra Lliure, quinze anys de propaganda armada». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 113–139. Manresa: Tigre de Paper.
- Viñas, Carles. 2021. «Continuem el combat. La via insurreccional contemporània entre les acaballes de la dictadura i l'inici de la transició». Dins Carles Viñas, coord., *Història de l'Esquerra Independentista*, 79–112. Manresa: Tigre de Paper.
- Whitfield, Teresa. 2014. *Endgame for ETA: Elusive Peace in the Basque Country*. Nova York: Oxford University Press.

Documentació

- Castellanos, Carles. 1988. «El fenomen nacional». *Lluita* 124: 50–66.
- Esquerra Catalana dels Treballadors [ECT] i Partit Socialista d'Alliberament Nacional-Provisional [PSAN-P]. 1976. *Carta de Brest. Declaració sobre la lluita contra l'imperialisme a l'Europa occidental / 1974–76*. Països Catalans: Edició ECT-PSANP.
- Godó, Guillem. 1991. Carta escrita a la presó. Caixa 74, document sense número. Arxiu del PSAN (CEDOC, UAB), Bellaterra.
- Guevara, Ernesto *Che*. 1967. «Mensaje a los pueblos del mundo a través de la Tricontinental». Marxists Internet Archive. https://www.marxists.org/espanol/guevara/04_67.htm.
- Ministerio del Interior. «Consulta de Resultados Electorales. Municipales. Abril 1979». Junta Electoral Central. http://www.juntaelectoralcentral.es/cs/jec/documentos/LOCALES_1979_Resultados.pdf.
- Partit Socialista d'Alliberament Nacional-Provisional [PSAN-P]. 1976. «Què és el PSANP?». Homenatge Cala. <https://homenatgecala.wordpress.com/2013/08/27/que-es-el-psanp-resolucions-de-fontpedrosa-1976/>.
- Terra Lliure. 1987. Comunicat de premsa. Caixa 74, document 85. Arxiu del PSAN (CEDOC, UAB), Bellaterra.
- Usall i Santa, Ramon. 2000. *Parla Terra Lliure. Els documents de l'organització armada catalana*. Lleida: Edicions El Jonc.

This work is subject to a [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).